

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.7.28>

WOLNOŚĆ UMOWY JAKO PODSTAWA WOLNEGO RYNKU. W KIERUNKU EUROPEJSKIEJ INTEGRACJI GOSPODARCZEJ.

Alina Ustymenko

*aspirantka Instytucji państwowej „Instytut Badań Ekonomiczno-Prawnych imienia V.K. Mamutova
Narodowej Akademii Nauk Ukrainy” (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0001-8567-1820

alinaustimenko8@gmail.com

Adnotacja. Badanie aktualizuje kwestię określenia charakteru prawnego wolności umowy w prawie gospodarczym Ukrainy, biorąc pod uwagę procesy integracyjne z rynkiem wewnętrznym UE. Praca proponuje podejście, w którym wolność umowy jest postrzegana nie tylko jako subiektywne prawo (uprawnienie) lub zasada, ale także jako podstawa wolnego rynku. Pozwala to podkreślić specyfikę treści tej kategorii w obrocie gospodarczym i uzasadnić celowość zastosowania swobody umowy w zobowiązaniach gospodarczych. W tym celu w pracy scharakteryzowano europejskie podejście do legislacyjnego utrwalenia wolności umowy i jej ograniczeń; podano podstawy ograniczeń w prawie gospodarczym Ukrainy; rozgraniczono pojęcia ograniczenia wolności umowy i ingerencji państwa w stosunki umowne uczestników obrotu gospodarczego.

Słowa kluczowe: wolność umowy, ograniczenie wolności umowy, podejście europejskie, zobowiązania gospodarcze, wolny rynek, gospodarka rynkowa.

FREEDOM OF CONTRACT AS A BASIS OF THE FREE MARKET. ON THE WAY TO EUROPEAN ECONOMIC INTEGRATION.

Alina Ustymenko

Postgraduate Student

*State organization ‘V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of the National Academy of Science of Ukraine’ (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-8567-1820

alinaustimenko8@gmail.com

Abstract. The article actualizes the question of defining the legal nature of the contract freedom in the economic law of Ukraine, taking into account the integration processes with the internal market of the EU. The paper proposes an approach whereby the freedom of contract is considered not only as a subjective right (legal capacity) or a principle, but also as a basis for a free market. This allows to distinguish features of the content of this category in the economic turnover and to justify the expediency of application of freedom of contract in the economic obligations. For this purpose, in this research was characterized the European approach to the legislative consolidation the freedom of contract and its limitations; was mentioned the grounds for restrictions in the economic law of Ukraine; was divided the concept of limitation of freedom of contract and interference of the state in the contractual relations of the participants of economic turnover.

Key words: freedom of contract, limits of freedom of contract, European approach, economic obligations, free market, market economy.

СВОБОДА ДОГОВОРУ ЯК ОСНОВА ВІЛЬНОГО РИНКУ. НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Аліна Устименко

*аспірантка Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України» (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-8567-1820

alinaustimenko8@gmail.com

Анотація. Дослідження актуалізує питання визначення правової природи свободи договору в господарському праві України з урахуванням інтеграційних процесів із внутрішнім ринком ЄС. В роботі пропонується підхід, за яким свобода договору розглядається не тільки як суб'єктивне право (правомочність) чи принцип, а й як основа вільного ринку. Це дозволяє виділити особливості змісту цієї категорії в господарському обороті та обґрунтувати доцільність застосування свободи договору в господарських зобов'язаннях. З цією метою в роботі було: охарактеризовано європейський підхід до законодавчого закріплення свободи договору та її обмежень; наведено підстави обмежень в господарському праві України; розмежовано поняття обмеження свободи договору та втручання держави в договірні відносини учасників господарського обороту.

Ключові слова: свобода договору, обмеження свободи договору, європейський підхід, господарські зобов'язання, вільний ринок, ринкова економіка.

Вступ. Питання визначення правової природи свободи договору в юридичній доктрині є достатньо дискусійним. Найбільші дискусії точаться довкола можливості реалізації договірної свободи в господарських договірних правовідносинах. Це пов'язано і з місцем господарського договору в системі договірного права, і з особливостями методів правового регулювання господарських правовідносин, і з переважанням в таких відносинах публічного елементу. Загалом, і серед вчених-цивілістів, і серед вчених-господарників із різною мірою категоричності превалює думка щодо недоцільності автономного закріплення свободи договору як принципу в Господарському кодексі України. Разом з цим, в юридичній науці свобода договору розглядається не тільки як принцип, а й як суб'єктивне право та конкретна правомочність. У вказаному дослідженні свобода договору розглядається в умовах ринку, як основа економічної моделі, а тому набуває зовсім іншого змісту. Це дозволяє говорити про договірну свободу та її межі не стільки в рамках теорії індивідуальних прав, скільки в рамках доктрини порядків – взаємодії ліберального (ринкового), державного та громадського порядків. При цьому найбільш точну таку взаємодію описую саме господарський правопорядок. Найбільшого актуалітету вказана тема набуває сьогодні – в процесі європейської, зокрема, економічної інтеграції України з внутрішнім ринком ЄС. Що передбачає створення внутрішнього економічного простору з метою реалізації чотирьох свобод (англ. Four freedoms): вільний рух людей, капіталів, товарів і послуг.

Мета дослідження полягає у формулюванні теоретичних положень, які б обґрунтували можливість та доцільність застосування свободи договору в господарському праві України.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання: охарактеризувати особливості законодавчого закріплення свободи договору та її обмежень в країнах ЄС у порівнянні із національним підходом; навести підстави обмеження свободи договору в господарському праві України; відмежувати поняття обмеження свободи договору від втручання держави в договірні відносини учасників господарського обороту.

В процесі дослідження використовувалися такі загальнонаукові методи, як порівняльно-правовий метод, статистичний та формально-логічний методи.

Результати та їх обговорення. В.О. Процевський та В.І. Горбань наголошують на тому, що хрестоматійним фактом є загальна тенденція правового регулювання суспільних відносин в ЄС, яка характеризується тісним поєднанням диспозитивних та імперативних методів, що означає зникнення різниці між адміністративним і цивільним, публічним і приватним правом (Процевський, Горбань, 2020:21).

Чинна редакція Цивільного кодексу Франції від 10.02.2016 року, по-перше, у статті 1101 надає визначення договору як узгодженої волі двох або більше сторін, що спрямована на створення, зміну, передачу або припинення зобов'язань. А у статті 1102 гарантує договірну свободу, визначаючи, що кожен вільний щодо укладення або не укладення договору, вибору контрагентів, визначення змісту та форми договору, з урахуванням меж, які встановлені законом. Абзацом другим цієї статті забезпечується дотримання громадського порядку шляхом обмеження свободи договору (French Civil Code, 2016).

Сучасна редакція у статті 1101 та 1102 Цивільного кодексу Франції формулює визначення договору та договірної свободи, які є близькими до визначення договору та свободи договору, що використовується національним законодавством у статтях 626 та 627 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). А саме, шляхом примірного орієнтування учасників договірних відносин на правомочності в договірному процесі. Цікаво, що навіть в історичній ретроспективі, визначення договору та договірної свободи, що використовуються цивільним законодавством України принципово не змінилися. Так, в найпершій редакції ЦК України від 2003 року, законодавець так само надавав визначення шляхом перерахування договірних можливостей сторін (Цивільний кодекс України, 2003).

М.В. Менджул пише, що Цивільний кодекс Німеччини, який чинний із 1 січня 1900 року, не визначає чітко свободу договору, проте він згадує про неї у ряді статей (§ 311, § 145), що дозволяє авторці дійти висновку, що це один із основних принципів німецького цивільного права (Менджул, 2022: 115).

Насправді ж, ситуація виглядає дещо по-іншому. Цивільне уложення Німеччини не містить згадки про договірну свободу у зазначених статтях (параграфах). Так, стаття 311 наголошує на обов'язковості договору для встановлення чи зміни зобов'язання у вигляді угоди (German Civil Code, 2002), що по суті може розцінюватись по аналогії із статтею 626 ЦК України, яка визначає договір як підставу виникнення, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків. А стаття (параграф) 145 Цивільного уложення Німеччини буквально говорить, що особа, яка запропонувала укласти договір, зв'язана цією офертою (German Civil Code, 2002). Вочевидь, аналогія у національному цивільному законодавстві міститься у статті 641 ЦК України, відповідно до якої, пропозиція укласти договір має містити істотні умови договору і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття (Цивільний кодекс України, 2003).

Однак, за цивільним законодавством Німеччини сторони все ж таки вільні в укладенні договору, але у відповідності до статті 2 (Art. 2(1)) Основного Закону ФРН (Basic Law for the Federal Republic of Germany, 1949). Так, відповідно до цього конституційного положення, кожен має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо він не порушує права інших людей і не порушує конституційний лад чи моральний кодекс. А власне свобода договору захищається у відповідності до рішення Федерального Конституційного Суду ФРН (Bundesverfassungsgericht (BVerfGE)), який водночас являється і незалежним конституційним органом, і верховним судом федерального рівня. Так, у параграфі 142 рішення BVerfGE 95,267, Суд розтлумачив параграф 1 статті 2 Конституції ФРН та зазначив, що на додаток до загальних прав особистості, це положення

також включає загальну свободу дії. Частиною цієї всеосяжної гарантії, яка включає будь-яку людську діяльність, що не захищається спеціальним фундаментальним правом, є свобода економічної діяльності, та в рамках цього, свобода договору (Decision of the Federal Constitutional Court, 1995). Це конституційне положення не лише гарантує особі право укладати договір у визначений нею спосіб, а й захищає від втручання держави в уже укладені договори.

Цивільний кодекс Литовської Республіки навпаки чітко визначає принцип свободи договору як принцип правового регулювання цивільних правовідносин. Так, у частині 1 статті 1.2 говориться, що цивільні правовідносини повинні регулюватися, зокрема, у відповідності до принципу свободи договору. А у статті 6.156 цей принцип вже закріплюється окремо. Так, сторони вільні в укладанні договорів та визначенні взаємних прав на обов'язків на власний розсуд; сторони мають право укладати також інші договори, що не встановлені Кодексом, якщо це не суперечить законам (Civil Code of the Republic of Lithuania, 2000). Досить цікавим є положенням, за яким сторони мають право укладати договори, які містять елементи різних договірних видів. Такі договори будуть регулюватися нормами, що регулюють окремі види договорів.

Цивільне законодавство Словаччини, за аналогією до німецької правової доктрини, не містить окремо закріпленого принципу свободи договору, проте він є основою договірної права. Так, параграф 3 статті 2 Конституції Словацької Республіки декларує, що кожен може робити те, що не заборонено законом, та ніхто не може бути примушений робити те, що закон не передбачає (Constitution of the Slovak Republic, 1992).

Крім того, Конституційний Суд Словаччини постановив, що принцип свободи договору застосовується не тільки у комерційному праві, але і в сфері приватного права, поширюється також «на укладення партнерського договору про створення компанії» (Менджул, 2022:115). У коментарях словацьких цивілістів зауважується, що слід застосувати принцип *in dubio pro libertate*, який ґрунтується на приматі приватного права над публічним, якщо суспільний інтерес у цій справі неочевидний. З вказаного науковці обґрунтовують, що будь-яке обмеження договірної свободи має переслідувати законний інтерес держави при втручанні у приватну сферу, що можливе тільки для захисту суспільних інтересів (Менджул, 2022: 115).

Цивільний кодекс Польщі у 1990 році був доповнений статтею 3531 (The Polish Civil Code, 1964). Ця стаття закріплює свободу договору як принцип та визначає, що сторони, які укладають договір, можуть врегульовувати правовідносини на свій розсуд, якщо його зміст або мета не суперечать характеру відносин, закону чи суспільним засадам.

У Румунії чинний Цивільний кодекс також заснований на принципі свободи договору, якому присвячено окрему статтю 1.169, згідно якої сторони вільні в укладенні будь-яких договорів та визначенні їх змісту у межах, встановлених законом, громадським порядком та мораллю. Крім того, навіть передбачено окрему статтю щодо свободи форми договору (1.178) (Менджул, 2022: 116).

Цивільне законодавство Італії також містить конкретні норми, що визначають договірну свободу. Щоправда, ЦК Італії називає цей принцип договірною автономією. Так, відповідно до статті 1322, сторони можуть вільно визначати зміст договору в межах, встановлених законом (і корпоративними правилами) (The Italian Civil Code, 1942).

Для іспанського договірної права важливими є два фактори: критична роль прецедентного права Верховного Суду та зростаюча кількість складних договірних спорів. При цьому, прецедентне право відіграє визначальну роль, так як договірне право (в основному, Цивільний кодекс Іспанії 1889 року) протягом довгого часу не модернізувалося, тому Верховний Суд суттєво впливає на тлумачення цих положень. В ході так званої судової модернізації договірної права Іспанії Верховний Суд користується і деякими із європейських «м'яких» (soft) інструментів приватного права, як-то Принципи європейського договірної права (the Principles of European Contract Law). А загальним правилом іспанського договірної права є саме свобода форми, тому договори мають обов'язкову силу незалежно від форми, в якій вони були укладені (усна чи письмова), за умови, що такі договори відповідають основним умовам їх чинності (Vendrell, Серего, 2022).

Таким чином, поняття договірної свободи складне і багатогранне. Воно може виводитись і через лексико-семантичні прийоми, використовуючи родо-видове тлумачення. Таке визначення використовується, наприклад, у Німеччині та Словаччині, де договірна свобода виходить із свободи особистості, що закріплюється на конституційному рівні. Деякими європейськими країнами свобода договору визначається шляхом вказівки на певну окрему правомочність – свобода визначати зміст (Італія), свобода форми (Іспанія), свобода обирати вид договору та визначати його зміст (Румунія). Таким чином, свобода договору в цих країнах визначається як суб'єктивне право.

Свобода договору за цивільним законодавством Франції визначається як «свобода від» і «свобода для» – свобода укладати чи не укладати договір. Англо-американська договірна доктрина теж побудована на концепції позитивної та негативної свободи.

Українське законодавство в частині регулювання принципу свободи договору видається найбільш розробленим серед представлених для порівняння країн. Свобода договору визначається і як засада цивільного права, і як орієнтований перелік можливостей. До прикладу, цивільне законодавство Франції лише в 2016 році модернізувало положення, що регламентує договірну свободу. Чинна стаття гарантує договірну свободу, визначаючи, що кожен вільний щодо укладення або не укладення договору, вибору контрагентів, визначення змісту та форми договору, з урахуванням меж, які встановлені законом. Забезпечується дотримання громадського порядку шляхом обмеження свободи договору.

Підставами обмеження договірної свободи в господарському праві України є особливості сфери господарювання, які проявляються у відмінностях цивільного та господарського оборотів; у відмінностях цивільно-правового та господарського договорів; у поєднанні приватноправових та публічно-правових методів впливу. Вказані особливості визначають зміст свободи господарського договору та її обмежень. Так, свобода договору це свобода його учасників, що добровільно вступають у договірні відносини з господарською метою. Учасники таких відносин вільні у вирішенні питання щодо вступу у договірні відносини та у визначенні змісту господарсько-договірного зобов'язання.

Незважаючи на те, що договір є універсальним регулятором правовідносин, в господарському та цивільному оборотах він опосередковує різні за своєю правовою природою та метою відносини. А тому, як зазначає О.В. Безух, все ж йдеться не про обмеження принципу свободи договору, а про те, що в цивільному і господарському оборотах принципи свободи договору мають різний зміст (Безух, 2016: 37).

Правовий статус учасників ринкових відносин є відмінним, адже останні характеризуються наявністю економічних суб'єктів, воля яких зумовлюється економічними закономірностями, а не особистими потребами. Тут постає питання про співвідношення приватних та публічних інтересів. Слід зазначити, що саме поєднання приватних і публічних інтересів визначається господарським законодавством України оптимальним методом господарсько-правового регулювання. А поняття державне регулювання економіки, яким оперує господарське законодавство України, виступає у якості балансира для саморегулювання ринкових відносин.

Публічні та приватні інтереси взаємопов'язані та є балансирами один для одного з метою недопущення необґрунтованого домінування того чи іншого інтересу. Така тенденція спостерігається і в регулюванні договірних відносин (між суб'єктами господарювання, між ними і споживачами) у сфері підприємництва. Відповідно до частини 4 статті 42 Конституції України держава захищає права споживачів. Тож, законодавець, з метою захисту приватних інтересів зазначених осіб, не лише прийняв спеціальний нормативно-правовий акт – Закон України «Про захист прав споживачів», а й включив до ЦК України низку норм, які стосуються саме захисту прав споживачів державою, і за своїм характером є публічно-правовими нормами (ч. 2 ст. 627, ст. 633, ст. 681-1, частини 3, 4 ст. 698, ч. 3 ст. 865 ЦК України).

Якщо суспільні (державні) інтереси є очевидними в договірних відносинах, то відбувається домінування волі держави, а разом з цим і домінування публічного права над приватним. З іншого боку, якщо інтерес держави в конкретних договірних відносинах неочевидний, то слід застосовувати принцип *in dubio pro libertate*. Цей принцип ґрунтується на пріоритеті регулювання приватного права над публічним, якщо публічний інтерес у даному випадку не є очевидним. Будь-яке обмеження свободи договору, права власності чи особистих прав має впливати з законного інтересу держави щодо втручання у сферу приватного права. Держава може зробити це лише за умов захисту суспільного інтересу, який має бути домінуючим за будь-яких обставин і в кожному окремому випадку. Державне втручання у сферу приватного права можливе також здійснюватися опосередковано (наприклад, через обмеження економічної конкуренції, судовий або адміністративний контроль умов договорів постачальників товарів або послуг).

Свобода господарського договору, з одного боку, обмежується загальними оціночними поняттями публічного порядку, розумності, добросовісності та справедливості, з іншого боку – обмеження договірної свободи відбувається шляхом втручання держави у договірні відносини суб'єктів господарювання у вигляді конкретних господарсько-правових інструментів. Крім того, охорона публічного порядку, засади розумності, добросовісності та справедливості є універсальними «обмежувачами», що застосовуються і у приватноправових відносинах.

Висновки. Аналіз джерел права європейських країн дозволяє класифікувати рівні закріплення договірної свободи у різних правових доктринах. Так, за ступенем юридичної сили акту, який закріплює договірну свободу, можна виділити: конституційний рівень (Німеччина, Словаччина); рівень окремого кодифікованого акту (Франція, Литва, Польща, Румунія, Італія); прецедентний рівень (Німеччина, Словаччина, Іспанія). При цьому, говорячи про конституційний рівень закріплення мається, зокрема, на увазі тлумачення договірної свободи із основоположних конституційних прав громадянина – свобода вільно діяти, свобода вираження особистості тощо.

Якщо розглядати визначення договірної свободи за рівнем їх «чіткості», то можна говорити про конкретне визначення правомочностей, що орієнтує сторін щодо переговорних можливостей; загальне визначення або згадку у законодавчій масі; відсутність чіткого визначення чи згадки у законодавчих актах, проте визначення впливає із змісту законодавства чи регулюється прецедентним правом.

З огляду на підстави обмеження свободи договору в господарському праві України, що проявляються як особливості сфери господарювання, можна дійти такого висновку. В умовах ринку передумовою концепції свободи договору служать не тільки і не стільки постулати теорії індивідуальних прав, скільки насамперед доктрини порядків, тобто взаємодія ліберального (ринкового), державного та громадського порядків. А також і взаємодія інтересів – приватних та публічних (державних, суспільних, місцевих).

В контексті господарського правопорядку, свобода договору має розглядатися скоріше як основа економічної моделі – вільного ринку, а не тільки як правомочність, суб'єктивне право чи принцип. Тому доречно буде розмежувати втручання держави в економічні відносини, що, звичайно, матиме наслідком встановлення певних лімітів і для здійснення договірної свободи; та обмеження у праві – вільного вибору контрагента, форми чи змісту договору.

Список використаних джерел:

1. Безух О.В. Господарський (комерційний) та цивільний обороти: Сутність та відмінності в умовах ринкової економіки. Приватне право і підприємництво. 2016. Вип. 16. С. 35–41. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2016/16/10.pdf>
2. Менджул М.В. Свобода договору та її межі: відповідність цивільного законодавства України європейським підходам. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. Вип. 69 С. 114–117. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.19>
3. Процевський В.О., Горбань В.І. Принцип свободи волі в праві: що не так у доктринальних тлумаченнях і які від них загрози для юридичної практики. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. 2020. Вип. 31 С. 7–23. DOI: <https://doi.org/10.34142/23121661.2020.31.01>
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами).
5. Basic Law for the Federal Republic of Germany, 23 May 1949. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html>
6. Civil Code of the Republic of Lithuania, 18 July 2000. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=32ocqr7x&documentId=TAIS.400592&category=TAD>
7. Constitution of the Slovak Republic, 1 September 1992. URL: <https://www.prezident.sk/upload-files/46422.pdf>
8. Decisions of the Federal Constitutional Court [BVerfGE] [Federal Constitutional Court] 7, 377 (378) – Apotheken-Judgment / Pharmacy-Case (FRG), Das Fallrecht (DFR), (Axel Tschentscher ed., last modified Nov. 17, 1995). URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv007377.html>
9. French Civil Code, 10 February 2016. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070721/#/>
10. German Civil Code (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB), 2 January 2002. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0930
11. The Italian Civil Code, 16 March 1942. URL: http://www.jus.unitn.it/cardoza/obiter_dictum/codciv/Lib4.htm
12. The Polish Civil Code, 23 April 1964. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/>
13. Vendrell C., Cepero M.A (2022). The Complex Commercial Litigation Law Review: Spain. The Law Reviews, 29 November 2022. URL: <https://thelawreviews.co.uk/title/the-complex-commercial-litigation-law-review/spain>

References:

1. Bezukh O.V. (2016). Hospodarskyi (komertsiiyni) ta tsyvilnyi oboroty: Sutnist ta vidminnosti v umovakh rynkovoї ekonomiky. [Economic (business) and civil circulation: the nature and differences under market economy conditions]. Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo. Vyp. 16. P. 35–41. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2016/16/10.pdf> [in Ukrainian].
2. Mendzhul M.V. (2022). Svoboda dohovoru ta yii mezhi: vidpovidnist tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy yevropeiskym pidkhodam. [Freedom of treaty and its limits: compliance of Ukrainian civil legislation with european approaches]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Vyp. 69 P. 114–117. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.19> [in Ukrainian].
3. Protsevskiy V.O., Horban V.I. (2020). Pryntsyp svobody voli v pravi: shcho ne tak u doktrynalnykh tлумachenniakh i yaki vid nykh zahrozy dlia yurydychnoi praktyky. [The Principle of free will in law: what is wrong in doctrinal interpretations and what are the threats to legal practice]. Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Vyp. 31 P. 7–23. DOI: <https://doi.org/10.34142/23121661.2020.31.01> [in Ukrainian].
4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV (zi zminamy). [in Ukrainian].
5. Basic Law for the Federal Republic of Germany, 23 May 1949. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> [in English].
6. Civil Code of the Republic of Lithuania, 18 July 2000. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=32ocqr7x&documentId=TAIS.400592&category=TAD> [in English].
7. Constitution of the Slovak Republic, 1 September 1992. URL: <https://www.prezident.sk/upload-files/46422.pdf> [in English].
8. Decisions of the Federal Constitutional Court [BVerfGE] [Federal Constitutional Court] 7, 377 (378) – Apotheken-Judgment / Pharmacy-Case (FRG), Das Fallrecht (DFR), (Axel Tschentscher ed., last modified Nov. 17, 1995). URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv007377.html> [in English].
9. French Civil Code, 10 February 2016. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070721/#/> [in English].
10. German Civil Code (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB), 2 January 2002. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0930 [in English].
11. The Italian Civil Code, 16 March 1942. URL: http://www.jus.unitn.it/cardoza/obiter_dictum/codciv/Lib4.htm [in English].
12. The Polish Civil Code, 23 April 1964. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/> [in English].
13. Vendrell C., Cepero M.A (2022). The Complex Commercial Litigation Law Review: Spain. The Law Reviews, 29 November 2022. URL: <https://thelawreviews.co.uk/title/the-complex-commercial-litigation-law-review/spain> [in English].